

УДК 316.75(497.11)“19”
725.94(497.11)“19”

Др Гордана Кривокапић Јовић

МУЗЕЈИ, СПОМЕНИЦИ, ИДЕНТИТЕТИ И ТРАДИЦИЈЕ У ТОПЛИЧКОМ КРАЈУ У 20. ВЕКУ*

Апстракт: У чланку се анализирају шири и ужи историјски токови и догађања који су били основа за мапирање пејзажа сећања и изградњу историјске културе Топличког краја и који су учествовали у обликовању јединствене традиције ослободилачких ратова. Представљени су споменици јунацима из ослободилачких ратова 1912–1918, борцима из Народноослободилачког рата и револуције 1941–1945. и споменик Зорану Ћинђићу, као одређени изрази идејних и политичких система, онако како данас постоје и шта данас представљају. Дат је и аналитички приказ унутрашњег садржаја и спољашњег положаја изложбе о Народноослободилачком рату 1941–1945, која се налази у Народном музеју Топлице у Прокупљу.

Кључне речи: Топлица, Прокупље, Народни музеј Топлице, места сећања, историјска култура, традиција ослободилачких ратова 1912–1918, традиција Народноослободилачке борбе 1941–1945.

Увод

На први поглед се чини једноставним мапирати пејзаж сећања, па и историјску културу мање заједнице као што је Топлица (Топлички крај, Топлички округ)¹ уочавајући споменике као специфичне топо-

*Рад је настао у оквиру пројекта *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Топлица, Топлички крај се односи на Топличку котлину, која лежи у сливу реке Топлице, смештена између планине Јастребац на северу, Копаоника на западу и планинске групе Соколовица, Видојевица и Арбанашка на југу. Река Топлица извире испод Копаоника и тече на исток целом својом дужином од 136 км и код Дољевца се улива у Јужну Мораву. Топлички басен највећим делом чини благо заталасано побрђе висине 260 до 600 метара, оивичено планинским венцима са севера, запада и југа, док се према истоку широко отвара у плодну Добричку котлину. Најзначајнија средњобалканска трансферзала која повезује западни и источни део Балканског полуострва делом иде Топлицом. Географски положај, конфигурација тла, умерена континентал-

се. То је начин на који се могу пратити процеси успостављања политичких и идејних система вредности и начина артикулисања идеологија. Споменике различитих историјских периода, режима и идеологија тако можемо да препознајемо као археолошке артефакте, односно материјалне трагове заједница које су их подизале или уништавале.

Идући даље тим правцем, заправо идући дубље у прошлост, можемо говорити о начинима успостављања континуитета и препознавању преломних тачака, односно дисконтинуитета у постојању појединих култура на одређеном простору, тј. заједница људи и њихових замисли о свеукупном начину живота на том одређеном простору, где модел културе никада није потпуно аутохтон, него је често реплика већ постојећег и на другим местима.

Географија гла, клима и динамика опстојања заједница на неком простору, свакако представљају основу за грађење идентитета и савремених заједница тог истог простора. То су најдубље структуре, најдубљи системи повезаности, који се најспорије мењају. Изнад њих су технолошки, друштвени и економски системи. Културе личности, најкрхијег од свих система повезаности, не може бити пре успостављања економске структуре, вели Трајан Стојановић.²

Шта би заправо била мера за тражење и препознавање бројних покушаја изградње идентитета једног простора и идентитета људи на њему у различитим историјским периодима? И каква је природа њиховог узајамног доприноса градњи идентитета? Трајан Стојановић сажима мисли антрополога Валаса (Wallace) и историчара Бродела (F. Braudel) да би предочио једну сложенију дефиницију „цивилизације“, односно „културе“, када исписује своју историју Балкана као „прве“ и „последње“ Европе. Валас каже да је култура „отворен систем у стању стабилне, али покретне, равнотеже“. Садржина система се постепено, али непрестано мења, док његова структура или свеукупна сложеност остаје стабилна. Бродел је томе додао да је цивилизација, како он назива културу, „пре свега простор, ‘културни ареал’, испуњен мноштвом најразличитијих ‘добара’, или културних одлика“: облик и грађа куће

на клима, погодно тле дуж речних обала, шуме и рудно богатство су били погодни услови за рано насељавање Толице. (Опис код археолога, музејског саветника Јулке Кузмановић Цветковић, *Копије археолошких предмета из Народног музеја Топлице у Прокупљу* (Каталог изложбе у парохијском дому у Концељу), Прокупље: Народни музеј у Прокупљу и Организациони одбор Петог сабора Топличке опоруке код Концељске цркве, 2007, стр. 1). Већина аутора који су представљали границе Топлице слаже се да је неизвесна једино источна граница Топлице односно где престаје Топличка а почиње Добричка котлина.

² Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi. Prva i poslednja Evropa*, Beograd: Equilibrium, 1997, str. 22.

и крова, оруђа и оружја, дијалекти или групе дијалеката, кулинарске склоности, начини веровања или видови љубави. „Правилан распоред, учесталост одређених особина, њихова свеprisутност у одређеној области, први су знаци културне кохезије. Ако се просторној повезаности дода временска трајност, све то скупа чини цивилизацију или културу.“³

Идентитети балканског простора данас, и у њему они слојеви везани за Топлички крај, имају најдубље везе са културним одређењем Балкана, било да га описујемо као саставни део „прве Европе“, било да га искључујемо из „једне од Европа“ (нпр. због византијског и православног наслеђа или због османског „оријенталног“ наслеђа) или описујемо озбиљне покушаје да се укључимо у културне токове „нове Европе“, које је ограничено подстицала и помагала током 19. и 20. века сама та Европа.

Исход „велике источне кризе“, заправо балканских устанака 1875–78, турско-руског рата 1877–78, српско-турског рата 1876–78. и Берлинског конгреса 1878, одредио је судбину Балкана, исцртао његову нову мапу и драматично наговестио његову будућност.⁴ Одредио је и судбину Топличког краја, који је као географска целина ушао у састав Кнежевине Србије као независне државе.⁵

Нови геостратешки положај њеног простора отворио је српској држави нове путеве политичког и културног повезивања кроз процес европеизације. Србија је тако стварала, у европском маниру, националне институције, постављала темеље многим научним дисциплинама, као стара заједница у новој слободи. У тим институцијама и кроз те научне дисциплине је конституисано и памћење нове нације-државе и инвентовани препознатљиви национални топови.

³ Исто, стр. 22–23; Antony F. C. Wallace, *Culture and Personality*, New York: Random House, 1961, 1970, p. 142; Fernand Braudel, „L'Apport de l'histoire des civilizations“, p. 20, 12–17, преузето од Т. Стојановића.

⁴ Руском пројекту Велике Бугарске тада је супротстављена идеја јединства средњег и западног Балкана, односно јужнословенског/југословенског простора. О томе видети: Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, 1–2, Београд: Просвета, 1989; Ђурђе Јелинић, *Нова Србија и Југославија*, Београд: Државна штампарија, 1923. Ово је забележено у једном од најзначајнијих географских подухвата у светским размерама као што је била *La Nouvelle Géographie Universelle/The Earth and its Inhabitants. The Universal Geography* (1878–1894) Elisée-a Reclus-a, која је управо 1878. изашла за балкански простор.

⁵ Rebeka Vest, *Crno jagnje i sivi soko. Putovanje kroz Jugoslaviju*, Београд: Mono&Mapana, 2004. На стр. 412–418, Вест брилијантно скицира европски контекст ослобођења ових крајева у тзв. другом рату са Турцима, који је кнез Милан објавио 13. децембра 1877.

Ако је продор барока и у српске заједнице некадашњих хабзбуршких јужних покрајна (потоња Јужна Угарска и њој супротстављена државна идеја Војводства Српског) снажно везао те заједнице за европске културне токове, онда је романтичарски однос према прошлости од прелома 18. у 19. век, који је дошао из Европе, изградио интерес за старине и формулисао прве сакупљачке и истраживачке идеје у најширем значењу.⁶ (Свакако да у том контексту од Хердера до позног романтизма треба сагледавати и опус највећег сакупљача са ових простора Вука Караџића.) Све такозване културноисторијске дисциплине добијају националне боје. Тај концепт ни данас није превазиђен.⁷

Традиција ослободилачких ратова: четничка и партизанска

На примеру Куршумлије, као и на примеру Прокупља, може се видети да традиција ослободилачких ратова 1877–1918. није скрајнута, није била напуштена, већ напротив веома важна и делатна у процесу изградње колективних идентитета у региону Топлице. Штавише, могуће је тврдити да је начин њеног укључивања у историјску културу парадигматски за читаву Србију и даље да је и комунистичка/социјалистичка власт учествовала, и то у временском континуитету, у надограђивању те традиције.

Измењени положај Топличког округа у Краљевини СХС/Југославији је погодовао даљој надоградњи традиције ослободилачких ратова и у званичној државној верзији која је у Прокупљу, као пуковском средишту, следила традицију „Другог гвозденог пука“, која је ревитализована 90-их година. Снимак полагања камена-темељца споменику борцима/јунацима ослободилачких ратова 1912–1918. и Топличанима-устаницима 1917. и топличком народу, из 1927, а поводом обележавања десетогодишњице устанка, има јасан израз и значење балканске верзије европског савеза елита с почетка века. То је била провинцијална варијанта таквих манифестација, са јаким дахом прошлих времена, ев-

⁶ Мирослав Тимогијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад: Матица српска, 1996; Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд: Завод за уџбенике, 2006; Ivan Božić i drugi, *Istorija Jugoslavije*, Beograd: Prosveta, 1973, str. 189–201, (Deo drugi, XIX, Prodor baroka, autor Sima Ćirković).

⁷ Видети нпр.: Милорад Стојић, „Етнокултурни однос Косова и Поморавља у праисторији“, *Зборник радова Филозофског факултета*, XXX/2000 (Историја уметности), Блаце: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2001, <http://www.rastko.org.rs/kosovo/istorija/mstojic-kosovo-pomoravlje.html> (24. 5. 2015).

ропског бел епока. Она нам јасно показује ко је градио и за кога традицију ослободилачких ратова, и ко је учествовао у томе. Пре свега то је савез олтара и престола, представника СПЦ-а и двора, најупадљивијих актера манифестације, премда сам краљ том приликом није био присутан. Затим су ту били представници војске, од највиших до локалне пуковске структуре, и грађанство представљено кроз неколико министара и највишу локалну власт, доста разноврсних ретро шешира. И наравно, било је ту пуно народа, понеки у чудној полуварошкој полусеоској одевној комбинацији, већина у сеоским ношњама. Како је у тих десет година од ослобођења железница 1925. била стигла до Прокупља (и наставила да се гради према Куршумлији), био формиран варошки центар, стигло нешто електрификације и других облика модерности, мизансцен за манифестацију је био ту, па је поворка могла да се креће од железничке станице до центра, пролазећи кроз доста пасторалног угођаја. Некако су употпуњавали овај савез елита локални, старовременски четници Коста Пећанац, Јован Довезенски и Драгомир Јовановић војвода Луне.⁸ Само постављање споменика у септембру 1934. било је нешто свечанија реприза постављања камена-темеља, али су овом приликом били присутни краљ Александар, председник владе Никола Узуновић, патријарх Варнава и многи други званичници и делегације, уз аутора споменика Франу Менегела Динчића.

Током Другог светског рата, после слома Војске Краљевине Југославије, обновљена је традиција четничког покрета и као самонародног организовања из периода 1878–1918, али су се у тај покрет слиле и идеје и политика пропале државе и војске. Четничка традиција је тако почела да се употребљава и у обрачуна са комунистичким устаницима. Значајан део ослободилачких идеала се слио у партизански покрет, па се преко личне и породичне историје може видети да су неке породице које су учествовале у четовању или Топличком устанку дале значајне припаднике партизанског покрета (Ратко Павловић-Ћићко, 1913–1943). Сам Коста Миловановић Пећанац (1879–1944), бар по имену један од виђенијих устаника, рођен је у години ослобођења и припојења Топлице Србији и својим животним трајањем представља континуитет четничке идеје и покрета (мада у неким стварима и не). Између куће Павловића и Миловановића постојала је блиска веза. Божа Павловић, Ћићков стриц,

⁸ „Proslava 10. godišnjice Topličkog ustanka u Prokuplju“, <http://europeana1914-1918.eu/da/europeana/record/08620/1037479000000180141#prettyPhoto> (24. 8. 2015), садржи снимак прославе десетогодишњице Топличког устанка 1917–1927. који поседује „Југословенска кинотека“. Такође и на: http://www.kinoteka.org.rs/di/efg/Http/EFG/Ser/sp_JK-EFG115.html (13. 9. 2015), под истим насловом, у групи *Документарни филмови*.

био је писар Косте Пећанца током устанка и око њега, и кућа Павловића у Бериљу је била једна од база устаника. Део архиве коју је Пећанац пре- дао на чување Божи Павловићу по пропасти Топличког устанка је нажа- лост онај део који је пропао.⁹ „Четничко-партизански раскол“ (синтагма коју употребљава књижевник Иван Ивановић) имао је своје варијанте и породичног раскола, раскола међу пријатељским и комшијским кућама, па и међу селима, мада су села у ратним околностима највише функцио- нисала као целине у опредељивању за једне или за друге.

Миливоје Перовић је 1951. објавио књигу *Кроз вас је проговорила Карађорђева Србија*, насловљену према реченици коју је Тито изговорио приликом прве посете Прокупљу нешто пре тога.¹⁰ Књигу је објави- ла београдска „Просвета“ у 5.000 примерака па је подоста личила на пропаганду. Миливоју Перовићу је отворила још више простор дис- идентства и он је 1958. напустио КПЈ, у коју је био ушао тек 1944. као истакнути партизански борац и организатор НОП-а на југу Србије, иначе адвокатски приправник у Лесковцу и активан у Демократској странци уочи избијања рата.¹¹ Следила је књижевно-историографска *Хроника о Пустој Реци*, а одмах 1954. прва верзија *Топличког устанка*.¹² У Куршумлији је, пак, залагањем Радошина Рајовића тада „друштве- но-политичког радника у локалној средини“, после судије Врховног суда Србије (трећа контроверзна личност Топлице)¹³ и учитеља Ђеке

⁹ Радомир Мрдаковић, *Ратко Павловић Ђићко*, Београд: Клуб НТ, 1998; Др Мом- чило Павловић, др Божица Младеновић, *Коста Миловановић Пећанац 1879–1944, био- графија*, Београд: ИСИ, 2003.

¹⁰ Јосип Броз Тито, и тада председник ФНРЈ, посетио је Прокупље 30. маја 1950. на повратку возом из Приштине. Постоји фотографија како са прозора воза гово- ри окупљеном народу на железничкој станици у Прокупљу. - *Историја локалне са- моуправе у Прокупљу. Изложба поводом 100 година зграде начелства*, аутори изложбе Дарко Жарић и Драган Лекић, Прокупље: Народни музеј Топлице, Историјски ар- хив „Топлица“, б. г., стр. XXIII; „Dobro Došli Prokuplje“, www.gradnis.biz/prokuplje/prokuplje.htm (17. 9. 2015). Сајт садржи заборављену хронологију догађања у локалној средини с краја 40-их, из 50-их и 60-их година.

¹¹ У својој историјској скици Миливоја Перовића, коју је дао уз ону Ратка Павловића, а коју је објавио *Tabloid internet izdanje*:

<http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=327&cl=36> (5. 9. 2015), Иван Ивановић у списку литературе не спомиње ову књигу. Обојица су послужила да из- гради два велика књижевна лика у трећем тому *Народне буне. Партизани*, Београд: Досије, 2015. Кроз прва два је романсирана четничка традиција.

¹² Искрпна библиографија Миливоја Перовића може се наћи на сајту: <http://classify.oclc.org/classify2/ClassifyDemo?search-author-txt=%22Perovi%C4%87%2C+Milivoje%22> (5. 9. 2015).

¹³ О Радошину Рајевићу, који је био и један од рецензента књиге Радомира Мрдаковића о Ратку Павловићу, видети у: Ivan Ivanović, „Novi režim, kud da bežim?“, *Tabloid internetsko izdanje*: <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/clanak.php?br=146&clanak=24> (5. 9. 2015).

Р. Кљајића (Удружење професора, наставника и учитеља) подигнут 1953. споменик књижевнику, дипломати, новинару (члану прве редакције *Политике*) Милутину Ускоковићу, који се 28. октобра 1915. године код моста близу Ветеринарске станице у Куршумлији баacio у набујалу Топлицу и утопио. У поруци остављеној на мосту стајало је да није могао да преболи пропаст отаџбине. Била је то још једна варијанта представљања патриотског чина „mourir pour la patrie“. Поред споменика, који је рад вајара Градимира Алексића, дуго се устрајавало на манифестацији „Ускоковићеви дани прозе“. Да ли је она била куршумлијска варијанта прокупачких „Песничких дана Раке Драинца“?

Од краја 80-их година можемо говорити о сукобу две традиције, четничке и партизанске, у Топлици, Прокупљу, Куршумлији и свим осталим местима овог краја око права на „историјску истину“. То је наравно била само реплика, један варијетет сукоба који се одвијао у Србији, и шире Југославији, између „победника и побеђених“, за нову интерпретацију прошлости и консеквентно за успостављање нових система вредности у садашњости. Он је имао је и своју локалну варијанту сукоба унутар још увек владајућих социјалистичких снага друштва крајем тих 80-их, која је отпочела међусобним оптужбама и сукобима некадашњих комунистичких кадрова, партизанских другова. У тај сукоб су врло брзо ушли појединци, представници четничке традиције у Топличком крају, као што је био најпознатији међу њима, иначе познати дисидент из социјалистичких времена књижевник Иван Ивановић. Мада, Ивановић се не може сматрати аутентичним представником четничке традиције, иако би његово порекло јасно упућивало на то. Још једном су оживеле старе партизанске приче, стара виђења и тумачења, старе недоумице, дилеме, иако многи међу партизанским борцима и партијским кадровима нису више били живи. Отваран је нови простор у медијима, штампи и телевизији, не за обогаћивање историје и сећања новим садржајима и тумачењима, не за култивисања сећања, већ за непроверене сумњиве нове чињенице, примитивне и грубе нове интерпретације, и наравно нова виђења и тумачења скрајнуте четничке традиције. Неколико контроверзних историјских личности се нашло у средишту полемике. (Са партизанске стране то су били пре свих Ратко Павловић Ћићко, али и Миливоје Перовић, па и Радошин Рајовић. Са четничке стране то је пре свега био Коста Миловановић Пећанац, коме се „посрећило“ па је добио научно обрађену биографију.)¹⁴

¹⁴ Павловић, Младеновић, н. д.

„Лик и дело“ Ратка Павловића Ћићка, старог комунисте, шпанског борца и легендарног партизана Топличког краја који је погинуо у рано пролеће 1943. године у борбама са Бугарима, готово да су били идеални за то. Он је иначе важио за контроверзни лик Партије и револуције, али је као партизански борац био неприкосновен у сећањима готово свих. Анализа његових чувених говора (а важио је за великог говорника), које је наравно тешко реконструисати, може бити почетак у разматрању и закључивању зашто је у Топличком крају, и поред свих лутања оба покрета, победио партизански покрет који су повели Ратко Павловић и Војин Бајовић, а не четнички покрет Косте Миловановића Пећанца, у свој његовој и дифузности и јединству. Ако је Павловић био стратег рата и револуције у Топличком крају, а то се слободно може закључити по његовим говорима, са искуством борца Шпанског грађанског рата као велике европске вододелнице на фашистичке и антифашистичке снаге и покрете, онда је очевидност њихове позиције одлучила о њиховој победи. Они су видели шире, у размерама европског антифашизма, и боље, циљајући да ће савез западних демократија и СССР-а ломити немачки фашизам и зато су мање падали у замке колаборације. Они су видели дубље у историји српске заједнице на овим просторима кроз поразе и победе, боље осетили пулс народа према властима из претходних деценија, као и према војсци, која је капитулирала. Били су то некомпромитовани људи према већ добро компромитованим, и просто у малом локалном ратовању били су храбрији и успешнији, а после и бројнији. Традиција им је била иста, сеоски атари исти, чак често и породице, али су им набој, виђења и процене садашњости и стварности били различити.¹⁵

Централна личност Народноослободилачког рата, партизанског ратовања и победе, Ратко Павловић Ћићко, има данас у Прокупљу своју улицу, средишњу у граду, која се у правцу Хисара завршава главним градским парком (Трг топличких јунака)¹⁶ где су утврђена главна места сећања на ослободилачке ратове 1878–1918. и на последњи рат за разарање Југославије. Ту је спомен-чесма из 1893. (обновљена 1993), преко пута улице у главном делу парка је споменик топличким јунацима

¹⁵ Мрдаковић, *н. д.*, у целости и посебно одељак Косаничка чета на територији Крушевичке општине, стр. 83–92. Ту се налази реконструисан говор Ратка Павловића крушевичким сељацима.

¹⁶ Трг топличких јунака носи то име од краја 1990. Претходно се звао Трг маршала Тита (према подацима директора Народног музеја Топлице у Прокупљу, господина Дарка Жарића).

из 1934,¹⁷ а у мањем делу парка (тзв. Мали парк, који је издвојен стамбеном зградом) налази се спомен-биста Косте Војиновића из 1937,¹⁸ десно од споменика свим погинулима у ратовима 1990–1999, који је у средишњем делу. Лево од споменика топличким јунацима постављен је споменик Ратку Павловићу Ћићку, са неуобичајено неодређеним натписом „Херој, два ослободилачка рата, Ратко Павловић Ћићко, погинуо 26. априла 1943. год. у борби код села Стрезимировца“. Изнад натписа уклесаног на плочи од црног мермера стоји избледела црвена петокрака. Споменик је постао извор мале контроверзе, будући да се с једне стране тврди да је споменик оштећен и уклоњен (не каже се шта је уклоњено) у једном тренутку током превирања 90-их, док виши кустос-историчари директор Народног музеја Топлице Дарко Жарић каже да на споменику никада ничега није ни било (мисли на бисту) па да ништа није ни уклоњено. Архивски још није утврђено којом процедуром, када и како су доношене одлуке у вези са овим спомеником.¹⁹ Испред основне школе која носи име Ратка Павловића налази се његова биста, коју нико није дирао, као што је и име остало недирнуто. Ученици и наставници су 27. априла 2015. обележили и дан своје школе полагањем цвећа код спомен-бисте народног хероја партизанског ратовања из Другог светског рата. Окупљенима је (на фотографији уз новински текст се не види колико је ученика и наставника било присутно) о животном путу Ратка Павловића Ћићка говорио наставник историје Зоран Павловић. Према новинском чланку, урадио је то јасно и прецизно: дечаштво у селу Бериљу, школовање у родном селу, Прокупљу, Београду, Лесковцу, универзитет у Београду и Прагу, сусрет са комунистичким идејама, борац у Шпанском грађанском рату, организатор и вођа партизанског устанка у Топлици 1941. О његовом књижевном стваралаштву говорила је професорка српског језика Милка Тошић, будући да је велики револуционар и ратник оставио и збирку песама. Директорка школе Маја Ранђеловић је рекла да школа носи име вели-

¹⁷ Нема официјелно име, назива се по тргу, и колоквијално Споменик топличким јунацима.

¹⁸ Биста Косте Војиновића, рад Ристе Стијовића, постављена је у тзв. Мали парк у центру Прокупља 8. марта 1992. године, што јој је било четврто место постављања. Том чину је присуствовао епископ нишки Иринеј, садашњи патријарх.

¹⁹ Мрдаковић, *н. д.*, стр. 214. Аутор наводи да је Ратко Павловић међу првима проглашен за народног хероја Југославије, да је 9. маја 1945. Президијум Врховног совјета СССР-а одликовао Ћићка највишим одликовањем, *орденом Отаџбинског рата I степена*, и да више од двадесет разних предузећа, школа, насеља, улица носи његово име, а подигнуто му је и више споменика. Не каже где, када, на који начин, којим одлукама. „(Ne)vidljivi dijalog – Jelena Miletić“ (izvod iz teksta projekta), *Interkulturni dijalozi*, <http://rexpro.b92.net/ikd/node/12> (8. 9. 2015).

кана једне историјске епохе и да је на наставницима и ученицима да својим радом и ангажовањем следе пут Ратка Павловића Ћићка, „чији су путокази пре свега образовање, рад, правдољубивост и родољубље“.²⁰

Биографија Ратка Павловића Ћићка коју је 1998. исписао Радомир Мрдаковић, представник партијског и партизанског кадра старог кова, представља значајно сведочанство сукоба између преживелих партизана и „нових четника“. Она је заправо последња реч, последње сећање, поседњи покушај исписивања историје о Народноослободилачкој борби 1941–1945. старе генерације комуниста и партизана који су победили у том рату. Књига садржи уводну реч аутора и, као додатак, исцрпан, детаљан одговор Војина-Вука Бајовића, једног од водећих комуниста и партизана Топличког краја, на многа писања о Ратку Павловићу, рату и револуцији.²¹ Како их је обојицу служило памћење и како су дошли у године кад се мање тактизира са истином о историјским догађајима у којима си учествовао, оставили су сведочанство вредно пажње, премда тиме Ратко Павловић није добио биографију историографски вредну пажње. Више је то сведочанство важно за сукоб две традиције, партизанске и четничке, за анализу људске природе у политици, како се носило са идејама из младости и живота у околностима кад оне нису више идеје победничких покрета и сл.

У до сада необјављеним мемоарским текстовима дисидента и књижевника Ивана Ивановића (*Tabloid. Internetsko izdanje* је објавио 2009. под насловом „Novi režim, kud da bežim? Toplička mafija (12)“), где је дат и критички приказ Мрдаковићеве књиге, и више од тога, где је критички посматрана цела партизанска традиција и посебно ускогрудост старих партизанских кадрова, које време није мењало и који се нису мењали у промењеним околностима. Између Мрдаковића и Ивановића је велико неразумевање, карактеристично за историјски тренутак. Но,

²⁰ „Obeležen dan OŠ Ratko Pavlović Ćičko“, *Topličke vesti. Internet novine*, 27. april 2015, www.toplickevesti.com/obezezen-dan-os-ratko-pavlovic-cicko.html (12. 9. 2015).

²¹ Мрдаковић, н. д., Уводна реч, I–V. На стр. V Мрдаковић вели: „Ја сам у књизи написао да има разних верзија о Ћићковој погибији са непријатељских позиција. Једну такву, која може послужити као пример за све, коментарисао је Војин Бајовић-Вук 1990. године, *када се била дигла читава хајка на партизанае, па се стекао утисак да се ми нисмо борили, већ само између себе убијали* (нагласила Г. К. Ј.). Тај спис објављујем на крају књиге као додатак, али то Вука не ослобађа одговорности што није писао о Ћићку, јер су они исто годиште, заједно ишли у гимназију, друговали од детињства, а први почели радити на организовању борбе у Топлици 1941. године. Поред Вука доста су могли да напишу још и Ратко Вукашиновић-Јања и Тиле Поповић. До данас, 1998. године, није се појавила хроника о Пасјачкој чети. Ова чета и село Пасјача, били су центар свих наших чета 1941. године када смо имали највеће успехе. (...) Вук је био командант Пасјачке чете од новембра 1941. године до маја 1942. године, а то је било најславније и најтеже време ове чете и народа око Пасјаче.“

није било небитно показати, макар и са велике временске дистанце, да су се представници и победничких и поражених идеја и покрета борили против окупатора заједничке отаџбине, ма која она била, и били такође антифашисти, и то у тренутку када је власт победника из 1945. била озбиљно уздрмана. Иако је велико питање да ли је антифашизам у Европи и свету у последњим деценијама упоришна тачка око које се оријентише интелигенција и онај део јавности који се према њој равна.

Да ли је сукоб две традиције, цела контроверза око најистакнутијих личности партизанског покрета у Топличком крају, допринео бољем разумевању историје рата, револуције и ослобођења 1941–1945. и даљем изграђивању историјске свести и историјске културе, па и бољем ситуирању места сећања? Може се рећи да јесте, и да је битно допринео бољем расветљавању положаја тих контроверзних личности самог рата и револуције али и потоњег периода. Они су стајали између Партије и народа и својом људском природом, која се није уклапала ни у једну страну, били спона те партије са народом, преко породичних и личних веза, што је био један од кључних друштвених процеса којим је омасовљаван народноослободилачки покрет и револуција. Чињеница да је четничка традиција с краја 80-их видела партизанску борбу првенствено кроз унутрашње борбе, обрачуне, ликвидације, превирања (оно што И. Ивановић сматра системским у комунистичком покрету) указивала је на покушаје криминализације НОП-а и на тај начин његове потпуне дискредитације. Потпуно супротно, она је допринела да се боље искристалише природа њихових бораца и њихове борбе, деликатан положај контроверзних људи, оспораваних у Партији, вољених у народу, али чија је предузимљивост, памет и храброст пленила народ и доприносила њиховом опредељивању за партизански покрет, а на штету четничког.

Народни музеј Топлице у Прокупљу 2014.

Народни музеј Топлице има своју занимљиву историју још од времена стварања 1946–48. године.²² Када је Музеј обележавао 40 година рада 1988, тадашњи директор а дуго и једини кустос Драгољуб Поповић и археолог, директор и музејски саветник Јулка Кузмановић-Цветковић оставили су, у прикладним предговорима за каталог три изложбе при-

²² Драгољуб Поповић, „Поводом 40 година рада Народног музеја у Прокупљу“, *Народни музеј Топлице Прокупље. 40 година рада*, Прокупље: РО Центар за културу „Милка Протић Лина“, 1988, стр. 5–6; Јулка Кузмановић-Цветковић, аутор изложбе, „Археолошка налазишта општине Прокупље“, *Народни музеј Топлице...*, стр. 9–29.

ређене тим поводом, драгоцене податке о израстању Народног музеја Топлице у средишњу установу од културноисторијског значаја за Топлички крај, која кроз сарадњу и уз помоћ Народног музеја у Нишу и Народног музеја у Београду ради на даљем мапирању археолошке карте Србије у Топличком крају, односно на артикулисаном идентификовању локалитета, на креирању културног пејзажа Србије, настављајући традицију Каница, Ракића, Милићевића, Ђорђевића и свих који су радили на откривању и стварању културног пејзажа Србије у овим крајевима.²³ Пут од акције за прикупљање фотографија, докумената и трофеја из НОБ-а до систематичног прикупљања предмета од културноисторијског значаја, пређен је уз више друштвено-политичке и моралне подршке локалне средине и оне шире него уз систематску материјалну подршку заједнице, друштва и државе.

Без обзира на изразиту материјалну скромност у којој је деловао, показао се као институција од велике предузимљивости, и кроз рад и деловање појединаца и као целина, а последњих деценија понео је и бреме „конкурентске“ делатности у целом крају оног дела државе који СПЦ-у даје простор, будући да се она значајно укључила у мапирање културноисторијског пејзажа Топлице и уопште грађења културног амбијента целог тог простора.

Ако бисмо процењивали ком типу музеја он припада, тешко бисмо дошли до неких закључака. Ако бисмо анализирали оне елементе у управљању, институционалним приоритетима, управљачкој/менаџментској стратегији и стилу комуницирања који су уопште релевантни за њега, добили бисмо чудне и контрадикторне закључке. Најупадљивије је да је он кроз своју сталну поставку предмета неолитских култура у самој згради музеја, које кореспондирају са главним неолитским налазиштем Плочник (али и осталим локалитетима), које је реплика винчанске културе и где је изграђено читаво неолитско насеље, веома на путу да постане један успео модел „реинвентованог музеја“ („поново осмишљеног музеја“). С друге стране, њего-

²³ Бернар Лори, „Феликс Каниц и Гијом Лежан: колеге или ривали“, *Слике са Балкана*, прир. Ђорђе С. Костић, Београд: Народни музеј Београд, 2011; Тајана Цвјетићанин, „Феликс Каниц и античко наслеђе на тлу Србије“, *Слике са Балкана Феликса Каница*, стр. 147–171; Марко Дого, „Лично запажање и стварање стереотипа у цртежима и списима Феликса Каница“, *Слике са Балкана Феликса Каница*, стр. 171–195; Мита Ракић, *Из нове Србије*, Лесковац: Народни музеј, 1987, 1880, (посебна издања Народног музеја у Лесковцу, књ. 6, фототипско издање чланака из часописа *Отаџбина*, књ. 4, 5. и 6. за 1880. и 1881. годину, напомене и пропратни текст од В. Стојанчевића); Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд: Слобода, 1973, репринт издања из 1884, стр. 372–380; Тихомир Ђорђевић, *Поред Топлице. Путонис*, Београд: 1996; Феликс Каниц, *Србија. Земља и становништво 1–2*, Београд: Српска књижевна задруга, 1987, стр. 1383.

ве друге две главне поставке, Други светски рат и Топлички устанак 1917. године, више сведоче да је то „традиционалан музеј“. Прва поставка у потоњем Народном музеју Топлице је поставка фотографија, докумената и наоружања из НОБ-а. Настајала од 1946, била је смештена у згради Задужбине др Алексе Савића на брду Хисар од 1950, а премештањем Музеја у данашњи простор (зграда старе поште пројектована 1912), урађена је 1962. нова поставка под називом *Други светски рат*, која је 2001. делимично измењена (према речима кустоса измене су биле незнатне). Како је то историјска прича, можемо рећи да њена основа није целина Другог светског рата у Топличком крају, већ само прича о Народноослободилачком рату и револуцији у том крају, ако се изузме пар догађаја који одскачу од познатог и понављаног, окошталога наратива о НОР-у и револуцији који су важили и за Топлицу. Наравно, изложба је креирана одабиром херитолошких предмета и прича/догађаја који их повезују. Догађаји су затворени у целине комбинацијом предмета, визуелизацијом помоћу фотографија и докумената, уз пратећи текст који објашњава или индивидуалне предмете или догађај који се представља. Повезаност међу догађајима је ограничено дата кроз текстуална објашњења којима се прича креће напред, али је наратив постигнут строго утврђеним редоследом догађаја, уз врло мало варирања, која је наметнуо више простор него жеља да се одступи од основног редоследа догађаја и заплета, који и чине наратив. Прича почиње представљањем главних актера рата и револуције у Топлици, заправо организаторима устанка у том крају, Ратком Павловићем Ћићком и Војином-Вуком Бајовићем. Они су представљени са по неколико личних предмета и докумената, основним биографским подацима, без икаквог наговештаја да је међу њима постојала лична веза, да су били пријатељи из детињства. Околности у којима се активирају и дижу устанак су представљене са по неколико прогласа и докумената о почетку рата у Топличком крају. Ту је у причу укључен и Коста Миловановић Пећанац, једна од главних личности ратовања и колаборације у Топличком крају 1941–1945, стари четнички војвода из ратова за ослобођење 1912–1918. и Топличког устанка 1917, на једној фотографији и кроз пар докумената, али више као део контекста у коме отпочиње устанак и НОБ него као важна личност свеукупних догађања. Ту је дат податак да је било сусрета и разговора међу четницима и партизанима. Прича се даље креће представљањем првих организованих чета, првих борби, страдања, од окупатора и домаћих издајника. Мотив мартирства је приказан кроз фотографије. После првих страдања и криза у партизанској борби, приказано је њихово консолидовање и помоћ народа. Нема мотива народних окупљања, збо-

рова, на којима су партизани агитовали, придобијали народ. Мотив учешћа интелектуалаца у рату, њихова пожртвованост, као и жртвовање, приказани су кроз лик и дело др Стојановића. Његова лекарска торба, као и торба за пренос илегалне штампе (која се налази у ћошку, ван главне временске линије) најупечатљивији су изложбени предмети, бар за онога ко није љубитељ оружја, чији су изложени примерци иначе вредни пажње. Прича се даље креће ка представљању омасовљене Партије и целине партијске хијерархије, која је у завршници рата као таква већ била позната тзв. народним масама (партијска синтагма). Цео један зид је у фотографијама партијског врха (руководство КПЈ) у чијем средишту је највећа слика Јосипа Броза Тита, док се около ређају слике других личности Партије, концентрично, смањујући се према ивицама. У завршници изложбе је вариран мотив борбе и учешћа у завршним операцијама за ослобођење Југославије, већ увелико формираних већих војних формација из Топличког краја и са југа Србије, дат кроз фотографије и мапе које показују њихово кретање. Једну целину чини група фотографија Првог јужноморавског одреда, који је био језгро војничког нарастања Народноослободилачког покрета. Мотиви илегалног рада, учешћа у Шпанском грађанском рату 1936–1939. и страдања левичара и комуниста по затворима Краљевине Југославије су некако уклопљени у простор музејске сале ван основне временске линије на којој је испричана прича о Другом светском рату у Топличком крају.

Кроз целу изложбу, непријатељ није посебно представљен, ни окупатори, Немци и Бугари, ни четници ни представници власти ни колаборационисти. Није визуелизован, није објашњен, изложено је само заплењено или трофејно оружје (слике 1, 2 и 3).

Политика музеја је да се за сада та стална изложба, поставка о Другом светском рату не дира, ни у смислу склањања ни у смислу „реинвентовања“, што је политика многих музеја у Србији, и у окружењу такође. Оно што ову изложбу повезује са изложбом о Топличком устанку 1917. године (прва поставка 1977, друга 1994), сем личности Косте Миловановића Пећанца, а он је својим животом и деловањем заокружио епоху (рођен 1878 – убијен 1944), неспорно је идеја слободе, где је слобода схваћена као слобода према споља, од спољњег непријатеља који угрожава заједницу, као слобода од окупатора, од фашиста; а о слободама унутар заједнице се не говори. „Ми партизани“, вели Ратко Павловић Ћићко у једном записаном говору, „повели смо борбу да бисмо наш народ спасли од уништења. Ако не бисмо водили борбу, наши људи би убрзо постали топовска храна фашистима у борби против Русије. Све способне људе би отерали на рад где би од глади и ро-

бовског рада умирали, служећи туђину против своје слободе. Значи, да ми морамо водити борбу због нашег опстанка, због наше слободе, због наше будућности, због наших предака чијем јунаштву и борби морамо бити захвални што постојимо. Нашом борбом ми настављамо њихова дела...“²⁴

Музејски контрапункт је изложба о Топличком устанку 1917. Она је смештена у предњем, резиденцијалном делу музеја. Мотиви њене приче испричани на временској линији (timeline) исти су као и код изложбе о Другом светском рату, опште околности су исте – окупација земље, као и базичне идеје – борба за слободу од окупатора, али су посебне околности (нема слома, расула и капитулације војске, нема идеолошких, политичких подела унутар и између аграрних заједница), друштвени миље и идеологија различити. Најшири друштвени миље јесте исти, то су аграрне заједнице које гравитирају ка варошким центрима, пре свега Прокупљу, затим и ка Куршумлији, па и Блацу или Житорађу, али су личности и групе у врху потпуно различити. Уместо лево оријентисане интелигенције проистекле из локалне средине и локалних бундија, то су старовременски четници, резервни/активни нижи официри краљевске војске, најоданији припадници идеје „за краља и отаџбину“, и то је свештенство православне цркве у Топличком крају као аутентична оновремена народна интелигенција.²⁵ Народ тада води борбена романтичарски надахнута национална елита, и она је описана кроз истакнуте појединце, вође устанка, који су појединачно представљени. Мотив мартирства је омнипрезентан, само је то жртвовање и страдање у име српства, а не у име борбе за неку другу слободу. Непријатељ је нешто присутнији јер је историјска нарација нешто детаљнија, па и сам наратив није тако прегнгантан као код поставке Други светски рат. Дат је приказ борби и стварања слободне територије: то је устаничка територија 1917. године, док се о тзв. Јужној републици, као варијанти Ужичке републике 1941, у време поставке и измена изложбе о Другом светском рату није размишљало, па она није још ушла у музејски наратив. То је новија идеја.

Прокупље: град и његови споменици

Постоји изразита дисхармонија у разним видовима процеса европеизације, који су нарочито видљиви у мањим срединама, локалним

²⁴ Мрдаковић, *н. д.*, стр. 87.

²⁵ Радмила Радић, Момчило Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, Београд: Филип Вишњић, 2014.

центрима аграрне гравитационе зоне, на окружном или средском нивоу. То се односи како на просторно планирање једне географске целине, као што је и Топлички крај, тако и на урбанизацију њеног средишта Прокупља, и у њему обликовања јавних простора и креирања места сећања. С друге стране, изразита је дисхармонија тога и општих интелектуалних и научних токова, у правцу давања резултата и зрелих решења за обликовање јавног простора и места сећања у њему.

Анализа у домену такозване визуелне културе, која контекстуализује споменике и споменичку архитектуру као места сећања, може бити сврха сама себи, али може такође отворити простор за сагледавање ширих друштвено-историјских феномена, у ком працу се кретала и наша анализа.

Постојала је јака тенденција да се партизанске костурнице постављају поред старих сакралних објеката у мањим урбаним средиштима, тамо где се урбани амбијент састаје са пасторалним или је део старог културно-историјског парковног простора (као што је Хисар у Прокупљу). Тако је партизанска костурница са обелиском постављена у Куршумлији поред старе немањихке цркве Светог Николе у византијском стилу. Штавише, уз мермерне плоче са именима погинулих партизана, придодата је плоча са именима погинулих војника у ратовима 1990–1999. (слика 4).

У Прокупљу је на још убедљивији начин спојена партизанска спомен-костурница (са именима погинулих урезаним на црном мермеру) са светошћу места из претходних епоха. Свето место из времена римског Намтеит-а (како се данас зове јавно комунално предузеће у Прокупљу, чувар традиције римског имена насеља) дели са партизанском костурницом сенке старог дрвећа које окружује Латинску цркву из 14. века, на темељима касноантичке-ранохришћанске цркве из 5-6. века, која се налази на темељима античког храма посвећеног Херкулу (судећи према налазу статуете Херкула).²⁶

²⁶ Спомен-костурница палих бораца у подножју Хисара, поред Латинске цркве, о којој говоримо, настала је 2. децембра 1945. године, када су са разних места пренети посмртни остаци 48 погинулих партизанских бораца Топлице. Када су тачно постављене спомен-плоче за сада нисмо успели да утврдимо, али ако је слеђена организована пракса подизања споменика и спомен-плоча који су славили партизанске жртве, онда је то било од 1948. па надаље. Цела активност је ишла преко борачких организација. Видети: Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989, Odeljak II Herojski uzori i martirski ideali, pododeljak Panteon velikana, Spomen-ploče*, str. 110–113.

Како је стара зграда окружног начелства (данас зграда општине Прокупље),²⁷ чија је градња са великим амбицијама почела у првим годинама двадесетог века, на ободу правоугаоног трга формираног у турско време, на платоу изнад Топлице, отворила могућност да се на преосталом делу платоа формира прилаз згради – парковни простор, ту је првобитно 13. јуна 1937. постављена биста Косте Војновића, вође Топличког устанка из 1917, рад академског сликара Ристе Стијовића. Бисту је открио Коста Миловановић Пећанац, по већ увреженој процедури, уз присуство изасланика кнеза Павла Миленка Јовановића, епископа нишког Јована и министра просвете Добривоја Стошковића, а прави организатори су били „Соколи Топлице“. Постоји фотографија бисте док је стајала на том месту. Како је то реконструисао виши кустос - историчар Народног музеја Топлице Дарко Жарић, биста је била четири пута премештана. Жарић то назива „чудном судбином“. Он вели како је спомен-биста Косте Војновића након Другог светског рата „упадала“ у очи на платоу испред зграде начелства, јер је он био „вођа четника“ (иако овај то није био). Биста је 1953. склоњена са тог места и постављена у парк испред железничке станице. Тада је на платоу испред зграде начелства постављен монументални споменик са мотивом ношења рањеника, који је 1947. инаугурисао својом скулптуром *Рањеник* Антун Аугустинчић.²⁸ Стијовићева биста Косте Војновића, пуна неке смерности, већ је 1960. уклоњена из парка испред железничке станице и постављена испред управне зграде погона „Дуванске индустрије Ниш“. Сада се налази у тзв. малом парку, одељеном стамбеном зградом од великог парка Топличких јунака, горе десно од споменика погинулима у ратовима 1990–1999, који заузима централно место малог парковног простора²⁹ (слика 5). Има неке логике у постављању бисте Косте Војновића уз споменик погинулима у ратовима 1990–1999, логике званично регрутованих војника и ангажованих официра, који су следили осећај лојалности држави. Да ли и жртвовања за њу? Ако завршни чин судбине Косте Војновића можемо тумачити као чин *смрти за отаџбину* (*mourir pour la patrie*), да ли то можемо рећи и за ове друге смрти?

Монументални споменик палим борцима у Другом светском рату 1941–1945. (синтагма је из данашњих времена, недостаје оно из НОБ-а и

²⁷ *Историја локалне самоуправе у Прокупљу. Изложба поводом 100 година зграде начелства*, аутори изложбе и каталога Дарко Жарић (кустос-историчар) и Драган Лекић (архивиста), Прокупље: Народни музеј Топлице, Историјски архив „Топлице“, б. г.

²⁸ Manojlović Pintar, n. d., *Odeljak II Herojski uzori i martirski ideali, pododeljak Posvećenje vojnika, U plamenu revolucije*, str. 144–145.

²⁹ Darko Žarić, „Čudna sudbina biste Koste Vojinovića“, *Prokuplje na dlanu*, www.prokupljenadlanu.rs/cudna-sudbina-biste-koste-vojinovica/ (10. 10. 2015).

револуције) постављан је 1952–53. Све говори да је постављање једног довело до уклањања другог споменика, односно бисте Косте Војиновића. Да ли је на нивоу друштвено-политичких организација и власти то била јединствена одлука? Плато испред зграде начелства Николе Узуновића, данас зграде општине Прокупље, који се зове Општински парк, сачувао је своју лепоту погледа на Топлицу. Камени постамент са композицијом од бронзе – мотив ношења рањеника – постављен је померен од центра парка дужом страном и типски је, и по мотиву и по општој изради. Фигура, чији пол је по нама нејасно одредити, носи рањеника у познатој пози која асоцира на Пијету, док другом руком баца бомбу. Обе фигуре су у подераној одећи и неспорно су израз страдања и жртвовања. Споменик је рад вајара Петра Бибића.³⁰

Као контрапункт спрам платоа испред зграде начелства/општине (Општински парк) са спомеником палим борцима 1941–1945, у урбаној структури града, лежи готово паралелно, када би простор између био отворен, главни градски парк, Парк Топличких јунака, где се налази монументални споменик по коме парк и носи име, лево од њега мали споменик Ратку Павловићу Ћићку, а преко пута спомен-чесма из 1893. године. Франо Менегело Динчић (Frano Meneghello Dinčić, рођен 1900. у Котору) направио је споменик чија је идејна и политичка порука јасна: он слави српског војника и устаника (савез регуларне војске и самоорганизованих четника), али у њиховој пози војничког борбеног напредовања има извесне суздржаности и смерности која битно ублажава утисак монументалности коју производи сам споменик својом величином, као и глорификације. Димензије споменика и његова позиција су осмишљени за већи, отворенији простор, тако да у данашњој скучености у градском средишту он губи доста од ефекта који је требало да произведе. Споменик је видео и славнијих и лепших дана: књижевник Иван Ивановић се 2008. са носталгијом присећао Мајских песничких сусрета из 1967, како су се тада звале „Драинчеве песничке вечери“. „У Прокупљу и Блацу хепенинг у част Драинца“, вели Ивановић. „У Прокупљу испред споменика Топличким јунацима подигнута бина, заустављен саобраћај, присуствује више од хиљаду људи. Тискају се ђаци, омладинци, грађани Прокупља. Окупило се на тридесетак песника, које званих које незваних. Пењу се на бину, говоре своје стихове, публи-

³⁰ Петар Бибић (1893, Велушић, Дрниш – 1971, Београд), сликар, графичар, рестауратор фресака, вајар. Студирао на Школи примењених уметности у Загребу и на ликовној академији у Прагу. О овом уметнику, првенствено графичару, било је готово немогуће пронаћи и основне податке, а његово ауторство споменика палим борцима у Прокупљу је скоро заборављена чињеница, она која се нигде не спомиње.

ка их прима са одушевљењем, као естрадне звезде. У Блацу еуфорија око косматог студента из Ниша, који је дошао незван у сватове, да запали учмалу паланку. Пење се на бину, говори неконвенционалне и слободне стихове, као некад Драинац. Бем ти овај живот и све у свему, кад ја не могу да нађем себе у њему! И: Не идем у цркву из разлога тога, што у њој нема места за два бога! Студент се звао Слободан Стојадиновић, са надимком Чуде. У међувремену се етаблирао у поезији, научио доста тога, али то више није онај студент. Ни њега више нико не слуша.³¹ Ово сећање, ова носталгија му се јавила док је у малој сали Народног музеја Топлице присуствовао књижевној вечери приређеној те 2008. године у част добитника Драинчеве песничке награде Љубомира Симовића, када је било присутно двадесет и пет посетилаца. Лево и напред од споменика који је видео и славнијих дана, налази се мали споменик Ратку Павловићу Ћићку, који је извор и мале контроверзе.³²

Спомен-плоче са именима четрдесет и шест погинулих војника и полицајаца у ратовима 1990–1999. су постављене у једном конвенционалном споменичком аранжману, али некако успелом. То је модеран споменик, рад вајара Драгана Дробњака, чија метална фигура симболизује разарање и постављена је у средишни најузвишенији део споменика. Испод ње је средишна плоча са крстом, а лево и десно се постамент спушта на нише и на њему су постављене по три спомен-плоче (слика 6).

Изван ових делова јавног простора Прокупља, који су спој много слојева историје и постојања насеља на овом тлу, спој више култура, цивилизација, где је модерно, национално, надограђено на културно-историјске миљее који су му претходили, ако се изузме османско наслеђе, стоји споменик Зорану Ћинђићу, постављен као на неком катапулту, у природној величини, испред спортске сале која носи његово име. Од метала је, убијени премијер Републике Србије је у грађанском оделу, у пози искорака, пружа руку према западу, а та рука је увећана, а шака пренаглашена. Књижевник Иван Ивановић (иначе члан жирија за доделу Драинчеве награде) препричава разговор који је имао са једним вајаром испред споменика, после књижевне вечери поводом доделе Драинчеве песничке награде 2008. Вајар је тврдио да је споменик кич, а Ивановић да је ремек-дело. „Убијени премијер је био човек загладан у будућност, окренут је Европи, пружио је руку Европској Унији, јер сма-

³¹ Ivan Ivanović, „Kako odbraniti Drainca“, *Nova altera*, <http://novaaltera.blogspot.hr/2010/04/ivan-ivanovic-kako-odbraniti-drainca.html> (22. 5. 2015).

³² Мрдаковић, н. д., стр. 214; видети нап. 19; „(Ne)vidljivi dijalog – Jelena Miletić“ (izvod iz teksta projekta), *Interkulturni dijalozi*, <http://rexpro.b92.net/ikd/node/12> (8. 9. 2015).

тра да је то пут његове земље. Мој саговорник тера своје, али није у томе ствар, ту је други један штос. Шта ће нама Европа, она нас је бомбардовала, а Зоран Ђинђић је томе кумовао!“³³ У сали где је била заказана вечера за окупљено песничко друштво, локално „владајуће Прокупље“ (те 2008. је то била Демократска странка) прослављало је рођење братанице председника Општине Прокупље.

Закључак

Културни модел по европском моделу националних култура, који се на простору средишњег и западног Балкана (што је еуфемизам за јужнословенски-југословенски простор) изграђује више од два века, са српским, затим српско-југословенским, па поново чисто српским предзнаком, не показује знаке унутрашње конзистентности, као ни стабилизовање свог положаја према споља, изван српских заједница. Геостратешки положај овог простора, и у њему још израженије Топличког краја, драматично се мењао у та два века, са разарајућим ефектима на физичко постојање простора и људи на њему и наравно на постојање остатака материјалне културе. Откривање и бележење културноисторијских миљеа и путања, као и неговање места сећања одвијало се траљаво и у скромности, дубоко одређено драматичним геостратешким променама. У поређењу са вишестолетним и вишемиленијумским културама које су јој претходиле, најшире у овом делу Балкана и конкретно у Топличком крају, ови покушаји изградње националне културе по европском моделу изгледају, на овој тачци где су сада стали, као безнадежно „копрцање“ између државе и цркве, партизана и четника, грађанске културе и популарне културе. Локална, топличка варијанта тога не показује неке изразите посебности. Њена главна посебност је што лежи на наслагама вишемиленијумске „прве Европе“ и римско-хеленско-византијске и словенске културе краћег трајања, премда нема дубоке, трајне везе са тим културама, али показује тенденцију да их изгради. Човека изван културноисторијског миљеа тиште и друге идеје, нарочито идеја разоривости ужег и ширег простора, идеја разоривости планете, коју са собом доносе ратови.

³³ Ivanović, „Kako odbraniti Drainca“. Ивановић ту иначе детаљно описује „кон-цељски културни модел“ који подржава/промовише („благословљен“), у варијанти локалног протe Младена Симића (познатијег као поп Дени) и разних личности које су се окупиле око њега, Српска православна црква преко свенародног сабора код цркве у Концељу под називом Топличке опорукe. Око локалног протe и концељске цркве су се окупили бивши комунистички јавни радници и политичари, транзициони такође. Ту се негује култ косовских јунака, витезова, Јут Богдана и браће Југовића.

Данас је велика дилема колико је планета која нам је дата и један амбијент на њој о коме говоримо, одржив а не само променљив, чега је човек током модерне епохе постајао свестан. Ширење идеје о разоривости планете из дубине је мењало однос човека према идеји трајања његових заједница на њој.³⁴ Питање је која врста заједница је спремнија да се суочи са властитом пролазношћу на планети и пролазношћу саме планете. И где ће се изместити „места сећања“ када их више не буде било.

³⁴ Hannah Arendt, *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*, Penguin Books, 1968.

Слика 1. Народни музеј Топлице (НМТ) – поставка Други светски рат 1941–1945.

Слика 2. НМТ – поставка Други светски рат 1941–1945.

Слика 3. НМТ – Поставка Други светски рат 1941–1945.
(ташна за пренос илегалне штампе)

Слика 4. Куршумлија, спомен-плоча на костурници погинулим партизанским борцима у Другом светском рату 1941–1945. и уз њу плоча са именима погинулих војника у ратовима 1990–1999.

Слика 5. Мали парк, центар Прокупља, биста Косте Војиновића, рад Ристе Стијовића

Слика 6. Мали парк, центар Прокупља, Споменик погинулима у ратовима 1990–1999.